

DOI 10.26886/2311-4517.7(92)2023.5

УДК: 070:821.161.2 Йосип Теодор «1937–1938»

**ЖУРНАЛІСТ І РЕДАКТОР ЙОСИП ТЕОДОР – МАЛОВІДОМЕ
ІМ'Я РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ**

Тетяна Шептицька, кандидат філологічних наук

<https://orcid.org/0000-0002-9979-83284>

e-mail: shept@ukr.net

Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили», Україна, Київ

На основі матеріалів архівно-кримінальної справи українського журналіста і редактора Йосипа Теодора досліджено основні віхи його творчої біографії, проаналізовано інформативну специфіку документів справи з метою реконструкції просопографічного портрету репресованого діяча. Авторка використала біографічний, проблемно-хронологічний та герменевтичний методи. Оскільки архівно-кримінальна справа Й. Теодора фактично не була предметом окремого наукового дослідження, авторка виокремила й узагальнила інформацію, яка може бути використана для подальшого вивчення постаті журналіста. Документи радянських репресивних спецслужб щодо Йосипа Теодора вводяться у науковий обіг вперше.

Ключові слова: *Розстріляне відродження, журналісти, Великий терор, Биківня, політичні репресії, Йосип Теодор.*

кандидат филологических наук, Шептицкая Татьяна, Журналист и редактор Иосиф Теодор – малоизвестное имя Расстрелянного возрождения / Национальный историко-мемориальный заповедник «Быковнянские могилы», Украина, Киев.

На основе материалов архивно-уголовного дела украинского журналиста и редактора Иосифа Теодора исследованы основные вехи его творческой биографии, проанализирована информативная специфика документов дела с целью реконструкции просопографического портрета репрессированного деятеля. Автор использовала биографический, проблемно-хронологический и герменевтический методы. Поскольку архивно-уголовное дело И. Теодора фактически не было предметом отдельного научного исследования, автор выделила и обобщила информацию, которая может быть использована для дальнейшего изучения личности журналиста. Документы советских репрессивных органов относительно Иосифа Теодора вводятся в научный обиход впервые.

Ключевые слова: *Расстрелянное возрождение, журналисты, Большой террор, Быковня, политические репрессии, Иосиф Теодор.*

Tatyana Sheptytska, PhD in Philological Sciences, Journalist and editor Yosyp Theodor – a little-known name of the Executed Renaissance / National Historic-Memorial Reserve «Bykivnia Graves», Ukraine, Kyiv.

Based on the materials of the archival-criminal case of the Ukrainian journalist and editor Yosyp Teodor, the main milestones of his creative biography were analyzed, the informative specificity of the case documents was analyzed with the aim of reconstructing the prosopographic portrait of the repressed figure. The author used biographical, problem-chronological and hermeneutic methods. Since the archive-criminal case of J. Teodor was not actually the subject of a separate scientific study, the author singled out and summarized information that can be used for further study of the figure of the journalist. Documents of the soviet repressive special services regarding Yosyp Teodor are introduced into scientific circulation for the first time.

Key words: *Executed Renaissance, journalists, Great Terror, Bykivnia, political repressions, Yosyp Teodor.*

Вступ.

Покоління українських митців, що увійшло в історію під назвою «Розстріляне відродження», на перший погляд, належить до найбільш досліджених творців літературного процесу ХХ ст. Принаймні щодо провідних лідерів покоління ученими підготовлено не один десяток наукових статей, монографій чи дисертаційних робіт [5; 6; 9], та й менш відомі постаті привернули увагу критиків [3]. Накопичений обсяг інформації укупі з введенням у науковий обіг архівних матеріалів, перевиданням творів репресованих митців дозволив українським філологам перейти від оприлюднення біографічних відомостей, безперечно, важливих у культурологічних і державницьких процесах 1990-х років [4], до дискусій з приводу правомірності самого терміна [8], розмов про онтологічні виміри українського письменства 1920-х – 1930-х років чи його стильові парадигми.

Натомість досі на маргінесі сучасних літературно-критичних розвідок залишається діяльність митців т.зв. «другого ешелону», особливо журналістів, редакторів, коректорів, критиків, управлінців у галузі культури тощо. Брак гуманітарних досліджень, присвячених окремим постатям Розстріляного відродження, спричинений у першу чергу неповнотою джерельної бази, адже чималий обсяг документів знищено радянськими репресивними органами чи просто втрачено у вирі Другої світової війни та подальших історичних подій. Водночас недостатня увага науковців до постатей репресованого письменства і журналістики пояснюється також небажанням звертати увагу на трансформаційний період, коли на зміну творчому самовираженню й свободі приходив ідеологічний диктат соціального, відбувалося становлення тоталітарної системи, зокрема, за допомогою

пропаганди і ЗМІ, й влада, завершила «загравати» з українством, організувавши масові політичні репресії у середовищі національної інтелігенції.

Поодинокі наукові й науково-популярні публікації кількох останніх років [10] тільки загострюють проблему, а точкове висвітлення життєвого шляху окремих репресованих журналістів, попри введення в обіг раніше засекречених документів і невідомих імен, не вирішують питання в цілому. Відтак, кожна розвідка, присвячена розкриттю творчої біографії відомого чи малознаного публіциста першої третини ХХ ст., аналізу матеріалів його архівно-кримінальної справи з метою виявлення обставин арешту і страти, реконструкції його поведінки і можливих рис характеру, є актуальною і необхідною. Адже у такий спосіб відбувається і розширення уявлень про друковані ЗМІ зазначеного періоду, їх редакційну політику й творчі колективи, і накопичення інформації для подальших наукових пошуків і узагальнень.

Метою нашої розвідки є висвітлення фактів біографії малознаного журналіста 1920-х – 1930-х років Йосипа Теодора, окреслення можливого впливу професійної діяльності редактора на причини його політичних переслідувань, введення до наукового обігу нового фактажу.

Йосип Борисович Теодор (1901–1937) належав до кола скромних «майстрів пера», які залишили слід в історії української літератури не завдяки своєму таланту, а завдяки «включеності» у суспільно-політичні процеси доби. У сучасній гуманітаристиці наразі не існує жодної публікації про Йосипа Теодора, окрім невеличкої інформаційної довідки, поданої О. Рубльовим і В. Репринцевим [7], яка тезово подає відомості про щаблі кар'єрного зростання журналіста.

Йосип Борисович Теодор народився 1900 року у Варшаві в родині службовців. В анкеті обвинуваченого, складеній під час першого арешту 1934 року, не зафіксовано жодних додаткових деталей, крім запису про освіту й сімейний стан Йосипа Борисовича – «освіта вища», члени родини – доньки Вікторія та Рима, дружина – Ревека Шаукстен [1, арк.8]. Так само відсутня інформація про обставини і причини переїзду юнака до СРСР, який ознаменувалися службою в РСЧА (1920-1921).

Ймовірно, Йосип Теодор, як і багато молоді першої третини ХХ ст., захопився соціалістичними ідеями, що може пояснити його потрапляння до управлінської еліти середньої ланки в УРСР. Йосип Борисович «був співробітником польвоєнсекції при Політуправлінні командування військами України та Криму; працював секретарем українсько-російської делегації у змішаній українсько-російсько-польській комісії у справах репатріації у Харкові (1921-1923)» [7, с. 147], вступив до лав КП(б)У (1923). Орієнтовно у цей часовий проміжок здобув освіту у Харківському інституті народного господарства.

Вступ до єдиної легальної політичної партії в СРСР, яка монополює керувала всіма галузями мистецтва, та зв'язки із польською меншиною (за фактом місця народження, а не етнічного коріння) вочевидь забезпечили чоловіку участь у структурах, які у 1920-х роках на хвилі «коренізації» опікувалися культурними правами поляків в Україні. У 1924-1926 рр. Йосип Теодор – завідувач Центрального польбюро НКО УСРР; у 1926-1929 рр. – інструктор, згодом заступник завідувача Польбюро АПВ ЦК КП(б)У; у 1929-1933 рр. – відповідальний редактор газети «Серп»; з травня по листопад 1933 р. – інструктор з нацменроботи Культпропу ЦК КП(б)У [7, с. 147].

На момент першого арешту Йосип Теодор працював головним редактором Державного видавництва дитячої літератури у Харкові (листопад 1933 – січень 1934). Оскільки зазначене видавництво від моменту заснування друкувало переважно книжки про діяльність піонерської та комсомольської організацій СРСР, проблеми шкільної освіти, на теми виховання молодого покоління в комуністичному дусі та інтернаціоналізмі, підставою для обвинувачення стала не професійна діяльність Йосипа Борисовича, а його знайомство з партійними функціонерами, які відповідали за роботу серед «польських трудящих мас». Якраз у 1932-1933 рр. органи НКВС сфабрикували справу про т.зв. «Польську Організацію Військову» (ПОВ), у зв'язках із якою звинуватили значну кількість партійних, редакційно-видавничих і освітніх працівників та культурних діячів.

Йосипа Борисовича Теодора заарештували 2 квітня 1934 року за належність до ПОВ, підготовку ґрунту для інтервенції та «приєднання до Польщі частини правобережної України». Обшук відбувся 3 квітня у помешканні журналіста за адресою: м.Харків, вул. Пушкінська, 42, кВ.5. Співробітники НКВС вилучили військовий квиток, паспорт, 8 фотографій, різноманітне листування, інші друковані матеріали [1, арк. 3]. Уже 8 квітня 1934 року заарештований подав на ім'я очільника ДПУ Всеволода Балицького власноруч написану заяву, в якій не лише визнав обвинувачення, окреслив коло свого спілкування, а й «допоміг» чекістам деталізувати мету неіснуючої організації. Зокрема, Йосип Борисович писав: «Для здійснення цієї кінцевої мети, були поставлені наступні завдання: гальмувати процес советизації польського населення, насаджувати елементи націоналізму, затушовувати класове розшарування польського села і зміцнювати національну єдність» [1, арк. 10].

Серед осіб, які нібито «завербували» журналіста до роботи у ПОВ, Йосип Теодор назвав Болеслава Скарбека, відомого комуністичного діяча, редактора газет «Пролетарська правда», «Серп», «Киевский пролетарий», заарештованого наприкінці 1933 року. Штучність звинувачень підтверджується не лише однотипними загальними фразами, що фігурували в допитах, відсутністю доказів, а й навіть самими обставинами арештів журналістів. Щодо самого Йосипа Борисовича відомостей про поведінку під час арешту в архівних матеріалах поки не виявлено, а, наприклад, того ж Скарбека затримали за преферансом (!) у першого секретаря Чернігівського обкому КП(б)У. «Перед тим, як піти назавжди, колишній лідер польської нацменроботи в Україні встиг сказати "шефові": "Тут якесь непорозуміння. Я піду, аби все це з'ясувати. Ти за мене не хвилюйся, я собою партію не можу заплямувати"» [7, с. 145]. Варто відзначити, що послідовне кар'єрне зростання журналістів як управлінців, що, вочевидь, поєднувалося з усілякими перевітками відповідних органів, свідчило про повну довіру КП(б)У до них і їхню відданість «працедавцям».

Під час допитів співробітники НКВС отримали від Й. Теодора додаткові свідчення про його «шкідницьку роботу» на культурно-ідеологічному фронті. Він визнав, що гальмував друк підручників і книг польською мовою, хоча насправді йшлося про потребу відповідних шрифтів і матеріальної бази, що захищав релігійні права польської меншини, брав на роботу інших «членів ПОВ», а на сторінках редагованих видань не провадив боротьбу з польським націоналізмом. Промовистими є «зізнання» Й. Теодора щодо редакційної політики газети «Серп», яка, за версією слідчих НКВС, свідчила роботу арештованого на ПОВ: «Використання газети «Серп» на користь ПОВ йшло шляхом: 1) Вербовки куркульсько-

націоналістичних елементів у число сількорів «Серпу» і їх організації під виглядом «гуртків приятелів Серпу»...; 2) Популяризація в газеті куркулів, як зразкових господарів, включно до розміщення їх портретів у «Серпі» із закликом брати з них приклад. Це робилося для зміцнення позицій куркульства в польському селі, пропаганди індивідуального господарства на противагу колгоспам» [2, арк. 159].

Йосипа Теодора звинуватили у злочинах за статтями 54-6 і 54-11 Кримінального кодексу УРСР. Справу розглядали у Харкові. Рішенням Судової трійки при Колегії ДПУ від 21.04.1934 р. журналіста засудили до 5 років виправно-трудоих таборів [2, арк. 225]. Рішенням трійки при НКВС УСРР від 29 березня 1936 р. засланий до Казахстану на решту терміну відбуття покарання [2, арк. 226]. Працював маляріологом на малярійній станції в Алма-Аті.

На жаль, подальша доля Й. Теодора виявилася ще трагічнішою. «7 серпня 1937 р. вдруге заарештований Управлінням держбезпеки НКВС УРСР й етапований до Києва, де «визнав», що під час слідства 1934 р. приховав свою шпигунську роботу на користь Польщі. Постановою НКВС та Прокурора СРСР від 1 жовтня 1937 р. засуджений до вищої міри покарання, 4 жовтня – страчений» [4, с. 147]. Реабілітувала радянська влада журналіста практично через 20 років – у 1958 р.

Висновки.

Йосип Теодор належить до практично невідомих загалу і фахівцям імен української преси 1920-х – 1930-х років. Його кар'єрне зростання відбулося у партійній журналістиці лівого спрямування й у структурах, що опікувалися потребами польської національної меншини. Відсутність корпусу его-документів (листів, щоденників) і об'єктивних оцінок колег чи співробітників зумовлює неможливість

реконструювати психологічний портрет журналіста чи охарактеризувати його творчий потенціал і управлінські вміння.

Архівно-кримінальна справа Й. Теодора містить важливий фактаж, який дозволив уточнити окремі епізоди його життєвого шляху, сформуванню уявлення про родини, побачити «внутрішню кухню» управлінського апарату (відрядження, розмови, коло спілкування) тощо. Водночас матеріали справи виразно засвідчують, що основною підставою для переслідувань газетяра стала не його професійна діяльність, а участь у структурах, що відповідали за роботу «по польській лінії».

Перспективними напрямками подальших досліджень можуть бути пошук публікацій Й. Теодора, зіставлення відомостей з його архівно-кримінальної справи з матеріалами справ інших репресованих польських комуністичних діячів, особливо тих, кого він називав під час допитів. Це розкриє постать Й. Теодора саме як журналіста, доповнить уявлення про польську та іншу комуністичну пресу УРСР, деталізує відомості про Державне видавництво дитячої літератури, його керівництво тощо.

Література:

1. *Архівно-кримінальна справа ПОВ.* (1936). Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф.6. Спр. 60830. Т. 60.
2. *Архівно-кримінальна справа ПОВ.* (1936). Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф.6. Спр. 60830. Т. 61.
3. Бертелсен, О. Долі «слов'ян»: «учасник життя» Михайло Биковець та його приватний архів. *Historians*. <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2002-olha-bertelsen-doli-slov-ian-uchasnyk-zhyttia-mykhailo-bykovets-ta-ioho-pryvatnyi-arkhiv> (2016, вересень 20).

4. *Гроно нездоланих співців* (1997). Літ. портр. укр. письменників ХХ ст.: навч. посіб. Київ
5. Жадан, С. (2000). Філософсько-естетичні погляди Михайля Семенка: дисертація канд. філол. наук: 10.01.01 / ХНУ імені В.Н. Каразіна. Харків.
6. Кодак, М. (2008). Микола Хвильовий як митець-психолог. Луцьк.
7. Рубльов О, Репринцев В. (1995). Репресії проти поляків в Україні у 30-ті роки. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 1-2(3-4), 116-156.
8. Харчук, Р. (2019). Деконструкція метафори «розстріляне відродження», або запрошення до дискусії про роль українського інтелектуала в історії і його відповідальність перед нею. *Слово і час*, 12, 86-90.
9. Цимбал, Я. (2003). Творчість Майка Йогансена в контексті українського авангарду 20-30-х років: дисертація канд. філол. наук: 10.01.01 / НАН України; Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка. Київ.
10. Шептицька Т. (2021). Репресовані імена української журналістики 1930-х років // *Проблеми та перспективи розвитку журналістики в умовах глобалізації: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (2 червня 2021 р., м. Київ)*, 42-47.

References:

1. Arkhivno-kryminalna sprava POV. (1936). Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. F. 6. Spv. 60830. T. 60. [in Russian].
2. Arkhivno-kryminalna sprava POV. (1936). Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. F. 6. Spv. 60830. T. 61. [in Russian].
3. Bertelsen, O. Doli «slovan»: «uchasnyk zhyttia» Mykhailo Bykovets ta yoho pryvatnyi arkhiv. *Historians*. <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2002-olha-bertelsen-doli-slov-ian-uchasnyk-zhyttia-mykhailo-bykovets-ta-ioho-pryvatnyi-arkhiv> (2016, September 20). [in Ukrainian].

4. *Hrono nezdolanykh spivtsiv* (1997). Lit. portr. ukr. pysmenykyv XX st.: navch. posib. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Zhadan, S. (2000). *Filosofsko-estetychni pohliady Mykhailia Semenka: dysertatsiia kand. filol. nauk: 10.01.01 / KhNU imeni V.N. Karazina. Kharkiv.* [in Ukrainian].
6. Kodak, M. (2008). *Mykola Khvylovyyi yak mytets-psykholoh. Lutsk.* [in Ukrainian].
7. Rublov O, Repryntsev V. (1995). *Represii proty poliakyv v Ukraini u 30-ti roky. Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB, 1-2(3-4), 116-156.* [in Ukrainian].
8. Kharchuk, R. (2019). *Dekonstrukttsiia metafory «rozstriliane vidrodzhennia», abo zaproshennia do dyskusii pro rol ukrainskoho intelektuala v istorii i yoho vidpovidalnist pered neiu. Slovo i chas, 12, 86-90.* [in Ukrainian].
9. Tsybal, Ya. (2003). *Tvorchist Maika Yohansena v konteksti ukrainskoho avanhardu 20-30-kh rokiv: dysertatsiia kand. filol. nauk: 10.01.01/ NAN Ukrainy; Instytut literatury im. T.H. Shevchenka. Kyiv.*
10. Sheptytska T. (2021). *Represovani imena ukrainskoi zhurnalistyky 1930-kh rokiv // Problemy ta perspektyvy rozvytku zhurnalistyky v umovakh hlobalizatsii: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (2 chervnia 2021, Kyiv), 42-47.*